

De Kesel, J. (2021, juni). Geloof & godsdienst in een seculiere samenleving. Halewijn. Antwerpen. 119 blz.

Een analyse¹: Marc Bittremieux

Augustus 2021

Dit essay is ook in een Franstalige versie uitgegeven.

Inleiding

Deze bijdrage is geen boekbespreking, maar een persoonlijke reflectie op de inhoud van het boek 'Geloof en godsdienst in een seculiere samenleving'. Ik wil hierbij kritisch de gedachtegang van de kardinaal analyseren en vingerwijzingen geven. Het is de bedoeling van de auteur om perspectieven voor de westerse Kerk van vandaag uit te tekenen, al stel ik vast dat dit essay daarin niet echt slaagt. Het ontbreekt aan verbeeldingskracht, het vermogen om het feitelijke of gegevene te zien in het licht van het mogelijke². Daarom wil ik aan de hand van dit essay aanzetten geven hoe ook het christendom in de westerse wereld een religie van de toekomst kan zijn.

Dit essay van kardinaal De Kesel valt uiteen in twee delen: hij zoekt te begrijpen 'wat de situatie van de Kerk is in het seculiere westen van vandaag' en vervolgens wil hij beschrijven 'wat de zending is van de Kerk in deze seculiere samenleving?'

René Stockman, generale overste van de Broeders van Liefde, geeft in Tertio van 30 juni 2021 zijn mening over dit essay. Hij beperkt zich daarin tot de slotbeschouwing waarin de kardinaal het essay besluit met vier woorden over de Kerk en haar relevantie in een seculiere samenleving: bescheiden, kleiner, belijdend en open. Stockman noemt het essay onomwonden een *scherpe analyse* van de plaats van de Kerk. En hijzelf, als ware hijzelf een prelaat, eindigt zijn Tertio-laudatie met: 'Dierbare gelovigen, er is hoop'. Mijn lezing van het essay klinkt anders. Dit essay krijgt in mijn ogen, als kritische christen, niet het label 'hoopvol', het blaast m.i. immers warm en koud tegelijk, zoals uit de bespreking zal blijken. In de lijn van het nadenken door de *Ginkgogroep – Geloven met open blik* (www.ginkgogroep.be) leg ik deze bespreking voor aan allen die het functioneren van de Kerk ter harte gaan en kijk uit naar een mogelijk dialoog.

Deel 1: De situatie begrijpen

Aanvankelijk vond ik het standpunt van de kardinaal toch wel hoopgevend: hij durft als 'kerkmens' of kerkelijke overheidspersoon duidelijk zeggen dat onze westerse samenleving seculier en pluralistisch is. Dat klaar en duidelijk (durven) zeggen, 'het geeft een kritische christen moed'. Maar hoe meer ik vorderde in dit essay, hoe meer het in mijn ogen net de toekomst van de westerse Kerk inperkte. De vooringenomen standpunten, het vanzelfsprekende gelijk, de waarheidsclaim en

¹ Op onze website publiceren we twee bijdragen over dit boek van kardinaal De Kesel. In deze bijdrage probeer ik kritisch het denken van de kardinaal en zijn kijk op de toekomst van de kerk te analyseren.

Om naar dit essay te kijken maak ik o.a. gebruik van de volgende vier boeken: 1) Martela, F. (2020), *Een prachtig leven: Hoe vind je zin in je bestaan?*. Ambo|Anthos; 2) Slaats, J. (2020). *Religie herzien* (1ste ed.). Davidsfonds/Standaard Uitgeverij; 3) Lauwers, H. (2021, juni). *God en Allah in het land der atheïsten. Een pleidooi tegen de lekenstaat*. Pelckmans, Kalmhout en 4) Alma, H. (2020). *Het verlangen naar zin: de zoektocht naar resonantie in de wereld*. Ten Have, Utrecht.

² Ik gebruik dit begrip zoals uiteengezet in Alma, H. (2020).

godsdienst zien als enige bron voor zingeving ... het was alsof ik filosofisch-levensbeschouwelijk in de tang werd genomen. Een tweede kritische lezing van het boek verscherpte die eerste indruk. Meer en meer zag ik kromredeneringen, het veelvuldig gebruik van retorische vragen, axiomatisch klinkende stellingen onmiddellijk gevolgd door een nuancering om daarna weer over te gaan naar een volgende extreme formulering (47³).

Laat mij die retorische techniek hier illustreren met een eigen voorbeeld: "Ben ik fout als ik dit essay lees als een pamflet, als verholen kritiek, tegen het Vlaams Belang (let wel: de partij wordt nergens met name genoemd), die als zgn. cultuurchristenen hun 'opkomen voor de christelijke identiteit' gebruiken tegen de zgn. 'islamitische omvolking'?" of een tweede eigen voorbeeld "waar gaan we in Vlaanderen toch naartoe met het identiteitsdenken zoals de voorzitter van de N-VA dit met name als 'een civiele religie' verkondigt in zijn boek *Over identiteit?*⁴" Zonder dat dit expliciet in het boek staat kreeg ik het gevoel dat deze suggesties in vraagvorm er in beide delen impliciet wel in staan. Zo werkt het: de vraag stellen, is ze beantwoorden, of toch minstens de suggestie wekken. Zo tel ik bv. op blz. 45-46 niet minder dan 20 retorische vragen. Een voorbeeld (45): *'Iedere uitbreiding van de euthanasiewet wordt gezien als een 'progressieve' maatregel, teken van vooruitgang. Vooruitgang waarvan? Van welk soort samenleving? Hoe denkt de mens over zichzelf? Welke samenleving willen we? ...'*. En de volgende alinea begint met: *'Het is dat wat onze cultuur en de toekomst van onze samenleving zo bedreigt: een individualistische levensvisie en de globalisering van de onverschilligheid'*. De alinea eindigt met: *'Het is mijn geloof dat mij helpt het ware burgerschap te ontdekken' (mijn onderstreping, MB)*.

Aanvankelijk benadert de kardinaal de seculiere samenleving positief en aanvaardend (35): *'Het christendom was [eeuwenlang, in het westen] een 'culturele religie'. Het was trouwens van daaruit dat ook de opkomst van de moderniteit is mogelijk geweest'* (17). Zo spreekt hij ook over het pluralisme: *'In een seculiere cultuur zijn er verschillende religies en overtuigingen'* (18). Toch is er eigenlijk maar één echte levensvisie mogelijk die de zinvraag kan beantwoorden: onmiskenbaar de gelovige, met de Kerk als behoedster, de Kerk die weet wat God wil en die zijn woordvoerder is. Daarna wordt 'seculiere samenleving' 'moderniteit' genoemd, met als centrale waarden 'vrijheid, emancipatie en vooruitgang' (34). Later wordt het begrip 'emancipatie' vervangen door 'autonomie en zelfbeschikking' (41-42). Ook het begrip 'seculiere samenleving' verschuift naar 'dogmatisch secularisme' (42, 48) en 'secularistische cultuur' (47). Hierbij gaat de redenering: als je de zinvraag niet meer stelt, dan is er geen plaats voor God, terwijl *'de mens ten diepste een religieus wezen is, getekend door het verlangen naar het Absolute'* (47). De mens is *'zinzoekend en in die zin ook een religieus wezen'* (47). *'Religie is een universeel menselijk fenomeen'* (47). Wellicht hanteerde de kardinaal hier beter de term *religiositeit*, die bij elke mens hoort. Maar betekent dit dat 'religiositeit' in één lijn doorgetrokken kan worden tot 'religieus', 'religie', 'godsdienst', 'christendom'? Begripsverwarring alom. En deze alinea eindigt met *'We zijn de eersten die zeggen dat het (mijn onderstreping (MB), nl. het universeel menselijk fenomeen dat religie is) niet constitutief is voor de mens, maar een optie van sommigen die er zich in hun persoonlijk leven voor interesseren'* (47-48). Een universeel menselijk fenomeen dat toch niet constitutief is, doch slechts een optie voor geïnteresseerden. Het lukt mij niet meer om echt te volgen. Wat is religiositeit, wat is religie ...?

Wat het behandelen van de 'zinvraag' en de spanning daarrond betreft wil ik een hele alinea illustratief presenteren(43):

Maar hoe legitiem en noodzakelijk deze seculiere cultuur ook is, ze is niet de instantie die zin geeft aan het leven noch aan onze inzet in de samenleving. Juist dan wordt ze de ideologie die zich aan

³ De getallen verwijzen naar de bladzijden in het boek.

⁴ cf. H. Lauwers (blz. 170 e.v.)

heel de samenleving wil opleggen. Ze is niet zelf een levensbeschouwing. Ze is niet datgene wat aan het leven van een mens, aan zijn doen en laten, zin en richting kan geven. Ze kan zich niet profileren als de pensée unique voor heel de samenleving. Ze kan niet in de plaats komen van de religie als een soort civiele religie. Als de moderniteit trouw wil blijven aan haar oorsprong en aan haar legitimiteit, dan moet ze die grens aanvaarden. Wat de godsdienst gedaan heeft en soms nog doet, als culturele religie, kan zij niet doen. Juist daarom is de moderniteit ontstaan. Zij kan niet de hele cultuur bepalen en structureren. Deze cultuur is wezenlijk pluralistisch. De moderniteit moet de eerste zijn om die pluraliteit en de vrijheid van de burger en van elke menselijke persoon te eerbiedigen en te garanderen.

Terwijl ik in het eerste deel van het essay aanvankelijk wel kon meegaan in de gedachtegang van de kardinaal – en hij geeft de indruk een breed standpunt in te nemen – lukt het mij naar het einde toe steeds minder. De historische beschrijving van de secularisatie, die ook een verdienste van het christendom genoemd kan worden, is voor mij op zich geen probleem. Maar laat me aan de hand van opeenvolgende citaten nogmaals het voorlaatste hoofdstuk volgen.

Moderniteit en haar grens (40-48)

In 'Moderniteit en haar grens' vergaloppeert de kardinaal zich schromelijk, zoals ik hierboven reeds aanbracht. Maar er is meer. We kunnen de rabiante atheïsten (à la Dawkins) wel verwijten dat zij zeer reductionistisch naar het geloven kijken: ze reduceren het geloven tot fundamentalisme en het 'kruistochtgeweld' en ze vallen het daarop aan, zonder breder, meer genuanceerd, te kijken. Vanuit die reductie kan je dan wel concluderen dat ze gelijk hebben. Wel, de kardinaal hanteert eigenlijk eenzelfde denkstijl. Volg de opbouw van zijn redenering aan de hand van citaten (met mijn onderstreping, MB):

1. In een moderne seculiere samenleving is er echte keuzevrijheid (...) Aan die vrijheid is voor de moderniteit alles gelegen. (...) Maar die vrijheid is even kostbaar voor het christelijke geloof zelf. (41)
2. In onze moderne cultuur krijgt deze vrijheid van het geloof zijn volle betekenis. Op dit punt spreken moderniteit en christelijk geloof elkaar niet tegen. (41)
3. Want het geloof is in zijn diepste wezen niet de aanvaarding van een doctrine of een idee, maar de persoonlijke ontmoeting met God. (41)
4. Toch zijn er stemmen die zeggen dat op de lange duur de moderne en seculiere cultuur het einde betekent, niet alleen van het christendom maar van de religie als dusdanig. Vrijheid en emancipatie zullen uiteindelijk leiden tot de emancipatie uit elke religieuze binding. (41)
5. Autonomie en zelfbeschikking verdragen geen enkele instantie buiten zichzelf. Als dat zo is, betekent dit inderdaad het einde van het Godsgeloof. Dat is de stelling van het dogmatische secularisme, blind en zonder besef van de eigen grenzen van de moderniteit. (42)
6. De moderniteit kan zichzelf niet verabsoluteren zonder haar eigen grenzen te overschrijden. (42)(cf. pt. 1)
7. In een moderne samenleving garandeert de overheid die vrijheid van elke burger en van elke minderheid. (42)
8. Maar hoe legitiem en noodzakelijk deze seculiere cultuur ook is, ze is niet de instantie die zin geeft aan het leven noch aan onze inzet in de samenleving (...) Ze is niet zelf een levensbeschouwing (...) Ze kan niet in de plaats komen van de religie als een soort civiele religie. (...) ... dan moet ze die grens aanvaarden. Zij kan niet de cultuur bepalen en structureren. Deze cultuur is wezenlijk pluralistisch. (43)

9. Maar als het gaat om de vraag naar de zin van mijn vrijheid, laat die cultuur mij op mijn honger. Ze zegt mij dat ik vrij ben. Maar ze zegt mij niet wat ik moet doen. Op die vraag kaatst ze telkens de bal terug: doe wat je wil. Maar dat is geen antwoord. Want wat wil ik? Het kan toch niet gaan om het eerste het beste toevallig verlangen dat in mij opkomt? Er zijn impulsen, begeerten en verlangens in mij die ik niet wil. (44)
10. Het gaat om de vraag wat ik met mijn leven doe. Want ik kan mijn leven ook verliezen in banaliteit en zinloosheid. (44)
11. Uit zichzelf zegt die cultuur mij alleen maar dat ik mijn lot in eigen handen moet nemen om zo mijn vrijheid ten volle te beleven en alle kansen te geven. Ik ben vrij ... om zoveel mogelijk vrij te zijn. Zelfontplooiing, emancipatie en vooruitgang: ze zijn het doel zelf van de moderne cultuur. Het is haar grootheid maar tegelijk ook haar grens. (44)
12. Het is dat wat onze cultuur en de toekomst van onze samenleving zo bedreigt: een individualistische levensvisie en de globalisering van de onverschilligheid. Waarom mij engageren voor iets dat mij geen enkel voordeel zal opleveren, ... (...) Op de vraag naar wat ik moet doen, (...) de zin van mijn vrijheid en mijn doen en laten, bestaan geen rationele noch wetenschappelijke antwoorden. (46)
13. Velen zoeken en vinden die zin van hun leven en de zin van hun levenskeuzes juist in hun religieuze overtuiging. (...) Het is mijn geloof dat mij helpt het ware burgerschap te ontdekken. (47)

Op het eerste zicht lijkt dit hoofdstuk een zinnige opbouw te kennen, tot je de citaten onder elkaar zet als stappen in een 'redenering'. Zoals reeds gezegd past de kardinaal hier immers eenzelfde denkstijl toe als de dogmatisch secularisten (pt. 5): stel de moderniteit in een extreme positie voor (pt. 5: 'geen enkele', pt. 11: 'alleen maar', pt. 9: 'doe wat je wil') en concludeer dan dat dat toch niet de oplossing kan zijn voor de mens. Alsof er maar één mogelijke, nl. extreme, positie is naast de gelovige positie (de seculiere samenleving wordt sowieso secularistisch), alsof er geen andere levensbeschouwingen zijn dan de godsdienstige, alsof de mens in de seculiere samenleving enkel de losbandige vrijheid nastreeft, die leidt tot banaliteit en zinloosheid (pt. 10), tot individualisme en wereldwijde onverschilligheid (pt. 12). En toegegeven, bij sommige mensen zal de 'moderne tijdsgeschiedenis' tot losbandigheid, banaliteit, individualisme en onverschilligheid kunnen leiden. Toch vermoed ik dat solidariteit (fraterniteit⁵) niet zal verschrompelen, ook niet bij niet-kerkelijken, want mensen, gelovig of niet, zijn en blijven aantrekkelijk, dragers van 'religiositeit', wat trouwens universeel bij elke mens hoort (47). En de geloofshoudingen zijn er ook en ze zullen zingevend zijn (pt. 13). Maar is die gelovige houding binnen een Kerk dan puur 'vrij' (pt. 2). Ook al schrijft de kardinaal (pt. 3) dat het niet om de doctrine gaat. Wat stelt die 'persoonlijke ontmoeting met God' voor als ze afwijkt van de dogmatische stellingnames binnen die Kerk. En daarenboven is de 'binnen de Kerk'-positie de enig mogelijke? Waar is hier de aanvaarding van het 'pluralisme' gebleven: zijn er in de seculiere samenleving niet nog andere levensbeschouwingen dan de christelijke die zinnige antwoorden geven op de zinvraag en hoe een mens wil leven⁶. Daarenboven stel ik vast dat er ook bij de gelovigen zelf, én ook bij de kerkelijken, een gevarieerd pallet aan levensovertuigingen bestaat (intern pluralisme).

Ik sluit hier af met nog een boude bewering uit het laatste hoofdstuk van het eerste deel 'Privatisering van de religie': *'De stelling van de privatisering van de religie raakt het hart en de zin van het christelijke geloof en van de religieuze overtuiging. Er is voor de gelovige geen scheiding*

⁵ H. Lauwers wijdt in zijn boek aan de idee 'Fraternité' een hoofdstuk van 13 bladzijden.

⁶ Ik wil hier verwijzen naar de rijke variatie aan levensbeschouwingen op mijn website:

<https://www.beminjelot.be/inleiding/voorbeeld-pagina/>, sommige al wat minder aanbevelingswaardig dan andere natuurlijk.

tussen geloof en leven, zoals er geen scheiding is tussen geloof en het samen leven. We lieten zopas reeds zien dat er vragen zijn waarop de seculiere cultuur uit zichzelf geen antwoord biedt. Vragen die ze zelfs niet eens stelt. Het zijn vragen naar de zin van ons bestaan en van alles waarvoor of voor wie we ons engageren. (...) Wat het christendom betreft is het maar al te duidelijk: het Evangelie heeft niet alleen betrekking op mijn privéleven, maar motiveert me in mijn maatschappelijk handelen. Het zegt me waar God met deze wereld naartoe wil. Het zegt me wat waarlijk menselijk leven is en echte vooruitgang.’ (49, mijn onderstreping)

Samenvattend: twee kernconclusies bij dit eerste deel

De kardinaal schrijft in zijn essay veelvuldig dat hij de transformatie van onze maatschappij naar een seculiere en pluralistische samenleving behartigt – of dat de Kerk dat moet behartigen. Maar dit veelvuldig zeggen is nog iets anders dan in die samenleving gaan staan en van daaruit verder verkennen en mogelijkheden ontwaren. Wat betekenen die termen ‘seculier’ en ‘pluralistisch’ immers?

Een eerste conclusie: De kardinaal hanteert een inperkend dualisme: hij reduceert de mogelijkheden in de seculiere samenleving tot een secularistische positie, tot een ‘te verwerpen’ standpunt waar hij het geloven tegenover plaatst, als de enige mogelijkheid om zinnig op de zinvraag antwoorden te bieden. Ook al nuanceert hij dat ook weer: *‘Ook wie niet gelovig is of er een andere niet-religieuze levensovertuiging op nahoudt, kan vanzelfsprekend zin geven aan zijn doen en laten en zich inzetten voor een meer menselijke en rechtvaardige samenleving’* (49). Toch blijft de ondertoon: ofwel de secularistische houding die geen antwoorden geeft op de zinvraag en die zelfs die vraag niet meer stelt, ofwel de geloofshouding die daar wel een antwoord op heeft (terwijl dat antwoord toch niet gegeven wordt, want dat behoort tot de geloofstaal). Het is, in mijn ogen, eenzelfde denkstijl als de virulente atheïsten die het geloven over één lijn scheren en reduceren tot het bijbels fundamentalisme dat dan natuurlijk gemakkelijk als naïef kan worden weggezet. Maar de kardinaal positioneert zich aan de andere kant van diezelfde dualistische benadering. En aan die kant staat de Kerk, met haar missie, wat hij uitwerkt in het tweede deel van zijn essay. Omdat het begrip ‘religie’ niet echt te definiëren valt, deel ik het standpunt van Jonas Slaats, dat het bijzonder moeilijk is om een onderscheid te maken tussen het seculiere en het religieuze (Slaats, 77-79).

Een tweede conclusie: Wat betekent pluralisme? Een ideologisch dualisme is geen pluralisme. Pluralisme is in de seculiere samenleving zien dat er naast elkaar een veelheid van levensbeschouwingen bestaan die alle *ook* antwoorden proberen te geven op de zinvraag die elke mens zich stelt. Ik denk hierbij aan de niet-godsdienstige religieuze overtuigingen, de politiek geïnspireerde levensbeschouwingen, de zingevinggerichte overtuigingen, de lifestyle gerichte levensbeschouwingen. Dat deze levensovertuigingen niet allemaal eenzelfde statuut hebben is duidelijk (we mogen niet relativistisch te werk gaan), en daarnaast mag de christelijke overtuiging een eigen waardevolle plaats blijven innemen. In dit laatste volg ik het standpunt van de kardinaal: *‘De oproep tot menselijkheid behoort wezenlijk tot het christendom en tot de hele Bijbelse geloofstraditie’* (50) en *‘het Evangelie is in de ware zin van het woord bron van humaniteit. Het engageert ons in ons persoonlijk, familiaal en professioneel leven. Maar het heeft ook een maatschappelijk impact. We leven niet elk voor zich.’* (50). Maar in het essay wordt het streven naar ‘humaniteit’ aan andere levensbeschouwingen nu eens wel, dan weer niet ontzegd. En dat ontzeggen is een brug te ver.

Deel 2: Waarom Kerk?

Zo komen we in het tweede deel van het essay terecht. Ik weet dat de kardinaal zichzelf die vraag al langer stelt: wat is de plaats en de rol van de Kerk in deze seculiere en pluralistische samenleving? Maar het antwoord in dit tweede deel is van een totaal andere toonaard dan de gedachtegang in het eerste deel. Dit tweede deel lijkt mij een bondig overzicht van 'seminarielessen ecclesiologie', goed dus voor de 'inner circle' van de Kerk. De kardinaal zegt het zelf: het tweede deel is geen sociologische, maar een theologische benadering van de rol van de Kerk (58, 59). Maar theologisch spreken is een specifiek taalgenre: je kan volgen als je al op voorhand ingeleid bent, als je het allemaal al gelooft en als je de Bijbelcitatoren een normerend statuut geeft. Maar hiermee kan je niet in dialoog gaan met buitenstaanders, met de andere levensovertuigingen in die seculiere, civiele samenleving. Het is meestal taalgebruik om zichzelf te overtuigen en te bevestigen dat men eigenlijk al gelijk heeft. En zo gebeurt dit, naar mijn aanvoelen, ook hier in deel twee. De kardinaal plooit terug op een compilatie van concilieteksten en pauselijke bronnen waarbij de uitleg sterk mythisch klinkt, alsof de Kerk 'God' in haar symbolische broekzak heeft zitten: men weet wie/wat God is (alsof er maar één godsbeeld in de Bijbel voorkomt). Die Bijbel krijgt normeringswaarde waarbij Gods wil duidelijk af te lezen is uit Bijbelfragmenten. Het doel van de 'schepping', de 'liefde' van God die zich kenbaar maakt ... wordt gereduceerd tot een bepaalde exegetische uitleg van tal van Bijbelteksten, alsof dit onwrikbare waarheid is, ook voor de (elke) mens van vandaag. Net zoals de 'Nicea-geloofsbelijdenis' (jaar 381) de *waarheid* zou bevatten, stellingnames waar de seculier geworden 'gewone man in de straat' geen boodschap meer aan heeft: of Jezus nu mens en enkel mens of ook God was ('geboren niet geschapen, een in wezen met de vader'), maagdelijk geboren en uit de dood verreezen ... wat maakt het die gewone (seculiere) man of vrouw uit! Of God 'de ware God uit de ware God' is of op (smeek)verzoek interfereert in deze kosmos. Of Jezus als dode is 'nedergedaald ter helle' of niet. Of geloven in 'de ene (?), heilige (?) katholieke (?) Kerk'. Of het geloven in de 'verrijzenis van het lichaam'. Let wel, de kardinaal gebruikt in zijn essay deze geloofsbelijdenis niet. Maar die doctrinaire benadering (al dan niet metaforisch uitgelegd) speelt wel mee op de achtergrond en ligt mee aan de basis waarom zovelen afstand nemen van de Kerk en daardoor ook haar zinrichtende aanwijzingen ontberen, die ze bevattelijker vinden in 'seculiere' levensvisies.

Hier ontbreekt het de Kerk (en bij monde de kardinaal) aan verbeeldingskracht: in het 'gewone' leven zaken herkennen en zo doorlichten dat ze mensen een diepere existentiële betekenis geven. De echte betekenis van wat een sacrament is. In die verbeeldingskracht kan een ervaring van zinvolheid opgedaan worden waardoor er zich iets opent hoe je als mens in het leven kan staan en er vorm aan geven. Het gaat er om de perspectiefwisseling waardoor in een gegeven situatie oplicht wat van waarde is, welke bronnen voedend kunnen zijn en mensen kunnen inspireren en hoe dat in een toekomstgericht handelen tot uitdrukking gebracht kan worden⁷.

Ook al gebruikt de kardinaal deze geloofsbelijdenis dus niet in zijn essay, hij mag niet beweren dat christelijk geloven een 'keuze in vrijheid' is vanuit een 'ontmoeting met God' (41), vrijheid waarvoor de overheid in onze seculiere samenleving garant moet staan (pt. 7). Zó religieus zijn is helemaal niet 'vrij', tenzij men zich buitenkerkelijk opstelt of men door het kerkelijk apparaat buitenkerkelijk gezet wordt. Dit kan dus als 'vrijheid van het denken' wel tellen.

Laat mij ook in dit tweede deel met citaten de gedachtegang van de kardinaal schetsen.

1. Waarom Kerk? Er is uiteindelijk maar één antwoord: omdat God haar gewild heeft. (60)

⁷ cf.: Hans Alma, blz. 50-52

2. Als wij hier over God spreken dan bedoelen wij God zoals de Bijbelse en christelijke traditie ons Hem heeft doen kennen. (...) dat God op zoek is naar de mens, dat we niet niets zijn voor Hem maar Hem alles waard zijn, dat Hij ons liefheeft. (60)
3. Wanneer abstractie wordt gemaakt van deze liefde van God, verliest de Kerk alle zin en betekenis en ook haar reden van bestaan. (62)
4. Dat is juist onze *condition humaine*: de mens wordt niet als gelovige geboren. (...) Men wordt niet als christen geboren; men moet het worden. (64)
5. God verlangt dat er op aarde plaatsen zijn waar de deur voor Hem wordt geopend en Hij nu al wordt erkend en bemind. Waar Hij nu al kan delen en leven in verbondenheid met hen die zijn schepselen zijn. Het zijn plaatsen waar de verlossing van de wereld al een aanvang neemt. (67)
6. Mensen kunnen geraakt worden of gefascineerd door wat ze horen en zien, door vast te stellen wat het met mensen doet als ze hun leven met God delen en hoe dat hun levensstijl verandert en menselijker maakt. (67)
7. De Kerk groeit niet door proselitisme maar door 'aantrekkingskracht'. (Benedictus XVI) (68)
8. Het uiteindelijke perspectief is niet de Kerk maar een nieuwe schepping, bevrijd uit de macht van zonde en dood. Juist daarom heeft God zijn Kerk nodig. (73)
9. De deur staat open voor iedereen. (76)
10. Vandaar de blijvende vraag: kan het christendom de moderne cultuur, seculier en niet-religieus, zien en waarderen als de normale situatie waarin ze haar zending moet vervullen? (...) Kan de Kerk haar eigen begrenstheid aanvaarden en waarderen of houdt haar universele zending in dat haar uiteindelijke objectief toch de christianisatie is van de hele samenleving? (79)
11. De Kerk is universeel. (...) Alleen wat universeel is en voor iedereen geldt, kan aanspraak maken op waarheid. (80)
12. We worden ons vandaag steeds meer bewust van de particulariteit en de begrenstheid van de Kerk. (82) (...) Toch stellen haar begrenstheid en particulariteit haar universele zending geenszins in vraag. (83)
13. 'In Christus is de Kerk als het ware het sacrament – dat wil zeggen het teken en het instrument – van de innige vereniging met God en van de eenheid van de volledige mensheid' (Lumen Gentium). (84) (...) Als teken is zij begrensd en particulier. Maar wat ze betekent, heeft universele betekenis en belangt de hele wereld en de schepping aan. (84)
14. Toch blijft de prangende vraag of de Kerk zich wel mag verzoenen met haar begrenstheid en particulariteit. Tendeert ze toch niet tot universaliteit? Is het niet haar zending zoveel mogelijk mensen in contact te brengen met het Evangelie? Is het niet juist haar opdracht, al zeker in een geseculariseerde samenleving, missionair te zijn? (85)
15. De eigenlijke vraag is daarom niet zozeer of ze haar huidige ledenbestand kan behouden, hoezeer ook dat een zorg kan zijn. De eigenlijke vraag is wel of ze ook nieuwe mensen kan aantrekken. (...) (Maar) de opdracht de samenleving te christianiseren, kan niet anders dan tot grote impasses leiden. (86)
16. En al zeker mag de kerk zich niet beperken tot haar eigen binnenste kring, tot hen die haar regelmatig vervoegen. (89)
17. De vraag is dus niet of de kerk missionair moet zijn. De vraag is wel *hoe* ze dat moet zijn. (...) Het is de grondvraag waarover ik in dit essay nadenk. Hoe missionair zijn zonder te streven naar een herchristianisatie van de samenleving zelf? (90)
18. *Uiteindelijk een dubbel antwoord:*
 - a. We mogen en moeten de samenleving in haar seculariteit en pluraliteit van harte aanvaarden. We hoeven daarom niet te assimileren en alles te onderschrijven wat

deze seculiere cultuur te bieden heeft. (...) Een Kerk die getuigt van het Evangelie en haar stem laat horen in de grote ethische en maatschappelijke debatten waarin de menselijkheid van de mens en van de samenleving in het gedrang zijn.

- b. We moeten wel *op onze eigen manier* aanwezig zijn, door Kerk te zijn: zoeken naar God en luisteren naar zijn Woord; God antwoorden in gebed en liturgie, in dankbaarheid en lofprijzing; in broederlijke liefde en in solidariteit met hen die hoe ook in nood zijn. (91)

Bij dit dubbelantwoord blijf ik op mijn honger zitten: 1) wat is/hoe ziet de Kerk de 'menselijkheid van de mens' (bv. in ethische kwesties (denk aan: abortus, euthanasie, gender), in ecologische kwesties, in politiek-economische kwesties, ...) en hoe kan daartoe een machtsvrije dialoog met de gesecculariseerde mens aangegaan worden in een als pluralistisch aanvaarde samenleving? En: 2) waar/hoe kunnen we luisteren naar 'zijn Woord' voor de westerse gesecculariseerde samenleving met al zijn 'moderne' geglobaliseerde verworvenheden (bv. Bergrede, verrijzenis, ...) en kan dit ook vanuit de niet-canonieke teksten?

Het essay eindigt met vier bladzijden 'Tot slot', waarbij de kardinaal de theologische taal verlaat en terug analyseert. Zo komt hij tot vier kernwoorden: een bescheidener Kerk (in maatschappelijke positie, christelijk geloof is geen maatschappelijke evidentie), een kleinere Kerk (als minderheid), een belijdende Kerk (zorg voor eigen identiteit en in authenticiteit), een open Kerk (met hart en ziel, niet veroordelend en defensief, participierend aan het maatschappelijk debat en solidair). Deze vier kernwoorden zijn geen conclusiewoorden, maar startschoten om in de Kerk tot interne én tot externe dialoog te komen. Ze kunnen wellicht perspectief geven om verder te denken over de rol die de Kerk in de toekomst kan opnemen. Is een synodale weg hierin een mogelijkheid⁸?

Tot slot

Dit essay kan een aanzet zijn om verder na te gaan wat een relevante rol kan zijn voor de Kerk in de nabije toekomst. Toch wil ik hierbij enkele persoonlijke gedachten toevoegen.

1. Het kerkelijk spreken over haar rol moet loskomen van een dualistische opstelling. Ik bedoel hiermee dat men zou beseffen dat ook het levensbeschouwelijke functioneren een proces van groei doormaakt. De opstelling 'gelovig vs. ongelovig' brengt ons niet vooruit. Elke mens functioneert vanaf zijn geboorte enkele jaren op een magisch niveau om dan over te gaan naar een mythische vorm van functioneren. Die mythische fase⁹ is typisch dualiserend (een wij-zij-opstelling, zie maar naar de geloofshouding van velen, naar de opstelling van politieke partijen, anders gezegd: ideologieën zijn gekenmerkt door dit mythische niveau van functioneren). Ook dit essay blijft op dit mythische niveau steken.

Maar mensen groeien door hun scholing en vorming verder, niet alleen intellectueel, of emotioneel of moreel, maar ook levensbeschouwelijk: naar een rationeel niveau van functioneren, naar een pluralistisch niveau en uiteindelijk naar een integraal niveau van functioneren. Op elk van deze niveaus zien we mensen levensbeschouwelijk functioneren en dat is op zich niet erg, want het hoort bij het proces van menselijk groeien. En dat proces zal bij elke geboorte opnieuw starten. Maar, en dat is belangrijk, als een Kerk relevant wil

⁸ Cf.: <https://www.ginkgogroep.be/wp-content/uploads/2021/08/LH-Synode-van-de-laatste-kans.pdf>

⁹ Cf. <https://www.ginkgogroep.be/wp-content/uploads/2021/08/MB-Bewustzijnsontwikkeling.pdf> en <https://www.ginkgogroep.be/wp-content/uploads/2021/08/JP-BewustzijnSpiritualiteitChristenzijn.pdf>

zijn in de seculiere samenleving, dan moet ze wellicht haar mythisch versie van spreken over haar identiteit, haar eigen zelfverstaan (58) durven verbreden.

Kerkelijke functionarissen zouden gevormd moeten zijn in de bewustzijns-groei van mensen en zich er dus van bewust moeten zijn dat hun spreken en bemoedigen veelzijdiger moet klinken. Wat kan de waarde zijn en het zingeving-antwoord van de christelijke boodschap op elk van deze niveaus van functioneren? Hier ligt voor ons nog veel werk op de plank.

2. De gegevenheid van het pluralisme in de westerse samenleving van harte omarmen betekent 'welwillend' zijn naar die seculiere samenleving, niet naïef, maar alert. Dit betekent niet dat christelijk geïnspireerde mensen zich in stilzwijgen moeten hullen – zoals vandaag de dag vaak gebeurt en zodoende geloofsmensen weinig of niet in de media komen. Het betekent ook niet de communicatie beperken tot de eigen media (Kerknet, Tertio, ...). Het betekent wel openlijk het gesprek aangaan. En vooral ook: kunnen zien dat niet-religieuze mensen, niet-kerkelijken, ook diepgaand spiritueel kunnen leven. Het betekent daarenboven hiervoor grote waardering kunnen tonen.
3. Ook al wilde de kardinaal expliciet over de rol van de Kerk nadenken, toch vind ik het spijtig dat het *christelijk functioneren* zo weinig aan bod kwam. Er waren twee momenten in het boek die hiertoe een aanzet konden geven: de ontmoeting met de aartsbisschop van Rabat (53-54) en de monniken van Tibherine (105-106). Maar die toonwisseling was telkens kort.

Ik tref in het essay driemaal een definitie van 'Kerk' aan: 1) '*De Kerk is de gemeenschap van christenen, niet de verzameling van de bevolking*' (87) en 2) '*De Kerk is uiteraard de gemeenschap van hen die zich van de werkzaamheid van de Geest wel bewust zijn*'. (111) Wat bedoelt de kardinaal in zijn essay met 'Kerk'? Ik heb tijdens het lezen weinig het gevoel gehad dat het over de gewone christenen ging, maar veeleer over kerkleiders en voorgangers, over het instituut: 3) '*De Kerk is de organisatievorm van het christendom*' (58). Ook hier zal nog een vertaalslag van 'Kerk' naar 'christen zijn' moeten gebeuren. Het essay 'Geloof en godsdienst in een seculiere samenleving' gaat dus over 'Kerk'¹⁰ in een seculiere samenleving'. Ik wil de kardinaal ook eens lezen over zijn denken rond 'Christen zijn in een seculiere samenleving'. Wat betekent religiositeit voor zowel seculiere mensen als voor gelovige mensen? Waar liggen de accenten van menswaardig streven vanuit een christelijk perspectief? Waar ziet hij exemplarisch in de huidige christelijke gemeenschappen in Vlaanderen/België het 'belijdend en open'-zijn levendig aanwezig? Rekening houdend met de levensbeschouwelijke bewustzijnsniveaus van mensen.

4. Geseculariseerde westerse mensen zijn geen 'spiritueel-dode' mensen omdat ze niet tot een religie/Kerk behoren. Integendeel. Aan de rand van de Kerk en buiten de Kerk zoeken en vinden tal van mensen inspiratie in het veelzijdige levensbeschouwelijke aanbod. We spreken hierbij over 'meervoudig religieuze verbondenheid'¹¹: het levensbeschouwelijk (of beter levensverkenkend) functioneren van (jonge) mensen is fluïde. Als Augustinus en later Thomas van Aquino het christelijk denken filosofisch konden/mochten herdenken¹² en

¹⁰ Merk op: het woord Kerk komt op 113 kleine bladzijden minstens 290 keer voor.

¹¹ MRB: *Multiple religious belonging*; hierbij noemt men het levensbeschouwelijk parcours van mensen 'vloeiend', een typisch effect van de levensbeschouwelijke pluraliteit in onze samenleving, een soort bricolage (al klinkt dit woord negatief) van persoonlijke levenshouding, geïnspireerd zijn door meer dan één religie. Raimon Panikkar illustreert dit MRB met zijn beroemde uitspraak: "Ik ben als christen (uit Europa) vertrokken, heb me als hindoe gevonden en kom terug als boeddhist, zonder te zijn opgehouden christen te zijn."

¹² Ook het Tweede Vaticaanse concilie was zo'n *aggiornamento*-herziening.

inschrijven in de christelijke traditie, waarom zou onze tijd hierin niet filosofisch een nieuw parcours kunnen uittekenen, rekening houdend met de beleving, de mystieke kant, waar (jonge) mensen op aanspreekbaar zijn. Maar hier is een risico aan verbonden, zoals in de hierboven eerste bedenking geformuleerd. De Kerk zal moeten leren het christen-zijn zo te formuleren (theologisch, maar ook pastoraal) dat mensen functionerend op diverse bewustzijnsniveaus (magisch, mythisch, rationeel, pluralistisch, integraal functionerend) zich aangesproken kunnen voelen. En waarbij ze tegelijk gestimuleerd worden om levensverkenkend te groeien, zoals ze ook intellectueel, emotioneel, moreel, ... kunnen groeien naar een 'volwassen' levenshouding.

